

R (08)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

www.documentauniversitaria.media/rodis
2025 | ISSN: 2604-6679

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la URS
Cambra de Comerç

L'estudi forma part del Projecte quadriennal de recerca finançat per la Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma.»

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology
Editorial staff, objectives of the journal and instructions for authors and editorial policy:
<https://www.documentauniversitaria.media/rodis/index.php/rodis/index>
Contact: cat.rosesarqueologia@udg.edu

The texts and images published in this work are subject - unless otherwise indicated - to a Creative Commons Attribution (by) or CC by license. The full license can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

© cover picture: Torre de la vila medieval de Roses (CRAPA).
© texts and figures: authors.
© edition: Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològics, Documenta Universitaria.

ISSN: 2604-6679

DOI: 10.33115/a/26046679/8

Girona, 2025

LA CASA URBANA A GIRONA DURANT EL SEGLE XIII A TRAVÉS DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

Josep Maria Nolla i Brufau

Universitat de Girona
<https://orcid.org/0000-0003-3367-328X>
josep.nolla@udg.edu

HOW TO CITE (APA STYLE):

Nolla, J. M. (2025). La casa urbana a Girona durant el segle XIII a través de la documentació escrita. *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, 8, 61-73. https://doi.org/10.33115/a/26046679/8_04

HOW TO CITE (ISO STYLE):

Nolla, J. M. La casa urbana a Girona durant el segle XIII a través de la documentació escrita. *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*. 2025, no 8, p. 61-73. https://doi.org/10.33115/a/26046679/8_04

The texts and images published in this work are subject - unless otherwise indicated - to a Creative Commons Attribution (by) or CC by license. The full license can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

© 2025 | © Content: Josep Maria Nolla i Brufau | © Edition: Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològics, Documenta Universitaria

RESUM

A partir de la documentació escrita s'apleguen i analitzen les diverses referències, més aviat escasses, sobre els edificis on habitaven els gironins de l'època. Alguns exemples més ben coneguts permeten fer-nos idees més precises.

PARAULES CLAU

Girona, cases, terminologia, característiques

FONTS DOCUMENTALS

ACSG: *Arxiu Capitular de la Seu de Girona*

ADG: *Arxiu Diocesà de Girona*

AHMG: *Arxiu Històric Municipal de Girona*

ASS: *Llibre d'Arxivacions de la Sagristia Segona*

CPJ: *Capbreu de la pabordia de Juny de Sant Feliu*

DSF: *Diplomatari de Sant Feliu*

LASMS: *Libro de las antigüedades de San Martín Sacosta*

PA: *Llibre d'Arxivacions de la Pia Almoïna*

PSF: *Pergamins de Sant Feliu*

SPG: *Diplomatari de Sant Pere de Galligants*

ABSTRACT

From the written documentation, the various references, more scarce, are displayed and analyzed, about the buildings inhabited by the Gironins of the time. Some more well-connected examples allow us to have more precise ideas.

KEYWORDS

Girona, homes, terminology, characteristics

INTRODUCCIÓ

Amb anterioritat vam donar a conèixer en dos treballs successius notícies relatives a la casa urbana unifamiliar de la ciutat de Girona des d'època carolíngia fins a les acaballes del segle XII a partir sobretot i preferentment de les dades documentals, notablement abundants i que, com és raonable, augmentaven a mesura que avançàvem en el temps (Nolla, 2022, p. 209-230 i 2024, p. 7-18). En aquest nou treball clourem aquesta sèrie en seguir el mateix camí per allò que fa referència a la tretzena centúria de la nostra era. El nombre de dades a disposició dels estudiosos s'ha incrementat i més que ho farà pels segles posteriors que caldrà estudiar d'una altra manera.

El creixement de la ciutat al segle XIII continuà sense aturades i a un ritme més que notable (una visió global a Canal et al., 2010) fins a la gran sotragada que significà la croada de 1285 i el setge que patí la ciutat. Van caldre uns quants anys, potser una trentena, per superar aquella atzagaiada i tornar a línies d'expansió exponencials (Canal, Nolla i Sagrera, 2018, p. 63-68). Tanmateix, farem servir notícies d'entre 1285 i 1300 i, puntualment més enllà, perquè descriuen situacions arquitectòniques anteriors.

En relació amb el tema que ens interessa, la casa urbana unifamiliar, les notícies es fan més explícites. A vegades, com podrem veure, són molt detallades sense que en sapiguem les raons. En general, però, hi ha una marcada continuïtat amb les etapes immediatament anteriors, amb, potser, un xic més de precisió aparent (Nolla, 2022, p. 209-230; Nolla, 2024, p. 7-18).

Convé recordar, perquè és important, que en la majoria de les referències utilitzades, la casa (o cases) esmentada ja existia quan se'n parla i que, per tant, era anterior a la redacció del document i, fins i tot, molt anterior, d'unes quantes dècades i, potser, d'algun segle. Molt sovint aquells edificis, sobretot dins dels murs de la ciutat, es modificaven i s'ampliaven a partir d'allò que hi havia. Més endavant, quan descriurem, a títol d'exemples, algunes construccions prou ben conegudes, tindrem ocasió de remarcar-ho (*infra*).

1. LES DADES DISPONIBLES

D'aquests anys farem servir 58 notícies que procedeixen de barris diferents del conjunt urbà. El més ben representat, amb 17 (29,31 %), és l'Areny que durant la centúria anterior ja treia el cap amb decisió (Nolla, 2022, p. 209-230; Nolla, 2024, p. 7-18), prova fefaent del paper hegemònic d'aquell nou barri que va ser, des d'aleshores, el punt central de la vida econòmica i centre demogràfic principal de la ciutat. Si hi afegim les cinc notícies del Cap de l'Areny (8,62 %), el percentatge s'enfila fins a un aclaridor 37,93 % (fig. 1,3). En segon lloc, i a no gaire distància, el clos emmurallat, amb 12 referències (20,68 %). Té la seva lògica, en ser un espai prou dinàmic lligat a la Seu, al bisbe, i al Call judaïc, un món dins d'un món (fig. 1,2). Tercerament, el burg de Sant Feliu, l'espai més actiu de la centúria anterior i, encara amb notable embranzida: 11 notícies (18,96 %) (fig. 1,1). Els altres sectors són menys presents: una referència a Sant Martí Sacosta (1,72 %), tres a la Vilanova (5,17 %) (fig. 1,4), dues a les Ballesteries (3,44 %) i 5 al burg de Sant Pere (un 8,62 %) (fig. 1,5) mentre que del Mercadal utilitzarem dos documents (3,44 %) que prefiguren modestament el gran creixement posterior de, sobretot, el segle XIV (Canal, Nolla i Sagrera, 2018, p. 69-87) (fig. 1,6).

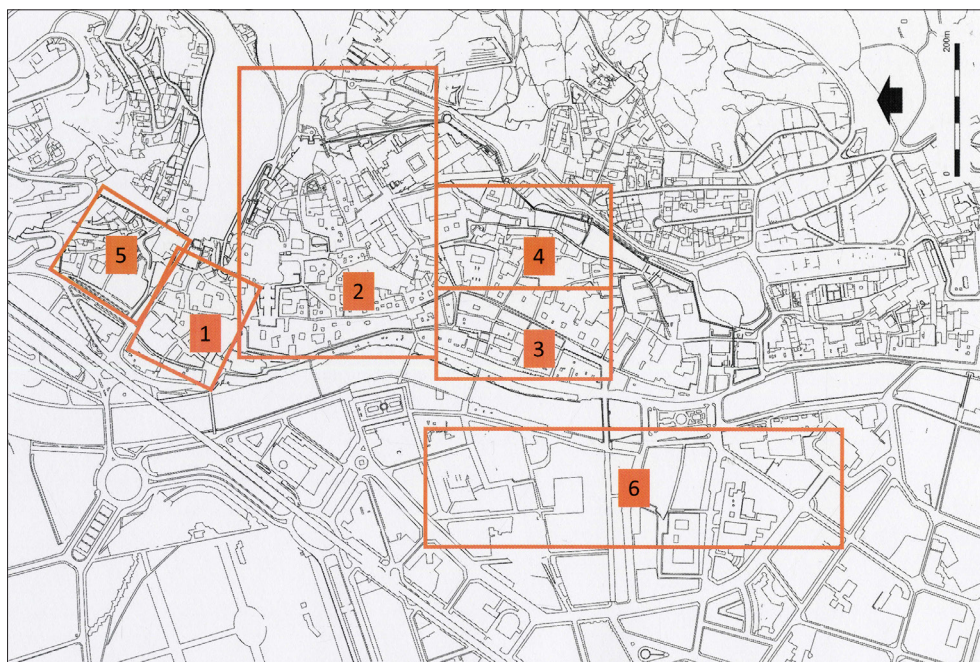

Fig. 1. Planta general de la ciutat de Girona. 1) Burg de Sant Feliu. 2) Força Vella. 3) Areny i Cap de l'Areny. 4) Vilanova. 5) Burg de Sant Pere. 6) Mercadal i Cuguçacs.

2. LES FÓRMULES

Troblem repetidament amb molt pocs canvis en les notícies de l'època, frases fetes que solen aparèixer una vegada i una altra en les referències documentals i que no són altra cosa que una manera de fer molt arrelada que ja coneixem d'etapes anteriors (Nolla, 2024, p. 7-18). D'allò que escriuen convé no fer-ne massa cas. Són estereotips, generalitats. En un document de l'any 1206, referent al burg de Sant Feliu, llegim: «...cum exitibus et ingressibus, et solo et superpositis, et parietibus et sufferimentis et adempramentis, cum cloacis et stillicidiis et cum omnibus aliis ...de abisso usque in celum,» (Marquès, 1993, doc. núm. 385, p. 573-574) o en un altre del 1210: «...cum solis, superpositis et soleriis et cum cortali et retrocortali et cum callo et cum parietibus et sufferimentis et adempramentis et stillicidiis et cloacis et omnibus aliis» (PSF núm. 6). Semblantment, al burg de Sant Pere, el darrer any del segle XII: «...meas domos integre quas habeo in burgo inferiore Sancti Petri cum orto que ibi est ...et aqueductibus et cloacis et stillicidiis et parietibus et sufferimentis et adempramentis et andronis et januis et fenestris et portalibus» (SPG 160). No cal dir que en trobem moltes de ben iguals. Aquestes generalitats que s'anaven repetint, intentaven cobrir totes les eventualitats de la construcció d'un edifici.

3. TERMINOLOGIA

La manera de referir-se a aquells habitatges no canvia substancialment (*domos, casale, casa...*) que moltes vegades no són altra cosa que sinònims. Tanmateix, fa la seva aparició un castell, el de Bellmirall (1259), dins de la muralla, o un casal major (1267), en relació amb altres dependències jeràrquicament de menys vàlua, o el mot hospici (1296), polisèmic, i que des d'aquests anys es va fer servir profusament.

En el primer cas, la referència és breu: Guillem de Cartellà l'heretava de son pare dins dels murs de la ciutat, ben a prop del portal Rufi (Alòs, 1919). Li corresponia el

nom de castell o era una hipèrbole per remarcar-ne l'aspecte general? No ho era en sentit propi, però sí que tenia la solidesa i la puixança d'una casa forta amb torre incorporada, encara ben visible, una construcció notable, imponent i autorepresentativa, d'un altíssim valor simbòlic però no pas militar. Recordem que no són rars els casals amb torre, sempre edificis importants tant dins com fora murs, que no van tenir mai, a Girona, una funció defensiva i/o militar (altres exemples, Pabordia, palau episcopal, Can Sampsó...).¹ Aquell esplèndid habitatge, amb un domini notable sobre l'entorn, damunt del Marge Gros, era un edifici antic que devia haver crescut en el pas dels anys i que quan l'heretà Guillem de Cartellà, podia tenir certa semblança a un castell.

Ben interessant és una notícia de 1267, al Call, on s'escriu: «*Arnau de Puig, sagristà segon, permuta amb Astruc Ravaia tot el domini directe de la part del cortal rere les cases que dit jueu té i que foren de Falcó, jueu, i de sa neta i el seu marit Bonanat Salomó. A occident, el camí públic; a migdia, la torre de les cases de dit jueu; a ponent, la casa major de dites cases i a nord, la cuina de les cases i les cases de Bonit de Figueres, fill de Maïr, fill de Vidal de Palau*» (ACSG ASS III, 4). Es tracta d'un conjunt notable de propietats, amb casa major, amb cortal, torre i cuina, al bell mig del Call (sobre aquest casal, Sagrera i Sureda, 2001, p. 243-260; Canal et al., 2006, p. 34-36, fig. 12 i 13). Fixem-nos que la tinença d'una torre és ben factible entre els jueus. Uns anys més tard, el 1296, Adela, esposa del difunt Salomó, fill de Maïr de Cabanes, i els seus fills Maïr, Isaac i Prisosa, jueus de Girona, venien a Isaac, fill del difunt Astruc Cordoví, l'hospici, torre, casals i patis que tenien al Call de Girona, dins i fora de la muralla de la ciutat, que foren de dit Salomó. Afrontaven, a orient, amb les cases de Bellhom Escapat, jueu de Tarragona, i en el call Ample i les cases d'Astruga de Sant Llorenç i el forn de Sobreporta. A migdia, amb la casa de Bellhome Escapat, a ponent, amb els horts i casals descrits de Bellhom, el mur de la ciutat i la casa del monestir de Camprodon, i a nord, amb la casa del dit monestir i la d'Astruga de Sant Llorenç (PA). Ens trobem novament al Call, al sector nord-occidental on se situava l'antic institut de batxillerat, ara Museu i Arxiu municipals. Era un conjunt notable, extens, en part dins i fora murs i, novament amb torre. Òbviament, es tracta de construccions diverses, de moltes èpoques, reunides en una propietat única (Canal et al., 2006, p. 30-32, fig. 11). Casals d'aquestes magnituds, amb dependències interconnectades es trobaven un xic arreu. El 1251, al burg superior de Sant Pere, la venedora retenia en violari «... *illa domo forana que est ad portam domorum maiorum quas uobis desuper uendimus*» (SPG 268).

És interessant, també, l'ús d'una part pel tot; així ho constatem el 1245 en la venda d'un sector de la casa o sala dels Albereda al Cap de l'Areny (AHMC, Fons Mercader-Bell'lloc. Perg. 43).

Moltes vegades els documents utilitzats (compra-ventes, donacions, heretaments, lloacions...) no són ni tan detallats ni tan explícits de com voldríem en referir-se als diversos àmbits d'una *domus*. No obstant això, aquí i allí trobem interessants referències. El *cellarium* (celler), que documentem des de molt antic (Nolla, 2022, p. 209-230), continua ben present, com una peça important d'aquests habitatges urbans. L'any 1222, dins murs, a l'actual pujada de la catedral, fra Rosselló, Mestre de la Milícia d'Aiguaviva, establia a Bernat Guillem i a Maria, sa muller, el celler que Guillem Forner i la seva esposa tenien dins murs, al forn de Santa Maria (o de la Ruca) (PA 37). Ja existia i aneu a saber des de quan. Pel lloc, aquest rebost semisoterrani devia ocupar part de l'antic criptopòrtic del porticat meridional de fòrum romà (Canal et al., 2003, p.164-176, fig. 55a i 55b; Canal, Nolla i Sagrera, 2015, p. 63-74). Una altra referència de 1260 del burg de Sant Feliu recorda «...*sicut tenet frontieriam uiridari et cellarii quem ibi habes*» (DSF s/n). Molt abans, el 1206, a l'actual galta de llevant del carrer de Ballesteries, es recorda l'existència d'un celler

¹ Aquestes consideracions no són vàlides pels casals que incorporaven torres de la muralla. Allò era tota una altra cosa.

en l'afrontació meridional d'un pati de terra per fer-hi cases que potser correspondria a un habitatge de l'interior de la muralla (ACSG Perg.).

La *coquina* o cuina era, des de sempre, una altra peça fonamental d'una *domus* (Nolla, 2022, p. 209-230). El 1247, Pere de Castellterçol, batlle reial de Girona, concedia a Bernat de Vic «*tota aquella volta que feu fer i construir sobre lo carrer que passa entre la sala de les sues cases i la cuina d'aquelles, ab la qual volta queda cubert lo dit carrer*» (PA 46), a la zona de l'Areny i que encara existeix. El 1267 en la descripció extensa del gran casal dels Ravaia (actualment, la Pabordia) (*supra*), se'ns esmenta la cuina (ACSG ASS III, 4) i, semblantment, l'any 1276, en l'antiga casa familiar dels Escala (ACSG ASS V, doc. núm. 9, 127) (*infra*).

Curtes o patis són altres peces essencials d'un habitatge d'aquelles característiques, amb una tradició antiquíssima (Nolla, 2022, p. 209-230). Però *curtis*, desapareix substituïda per *cortal* i/o *retro-cortal*. Abans de 1200, trobem al burg de Sant Feliu la venda d'una *domum et cortale* (CPJ 99) i, novament, el 1210, *cortali et retrocortali* (PSF núm. 6), a prop dels Banys, i el 1267, al Call s'esmenta el *cortal* del casal dels Ravaia (ACSG ASS III, 4), en un edifici antic (*supra*). L'any 1245, al Cap de l'Areny, se'ns recorda que el casal dels Albereda tenia un pati prou gran perquè era possible edificar-hi (AHMC, Fons Mercader-Bell-lloc. Perg.43; Canal, Nolla i Sagera, 2018, p. 52, fig. 12,16). Hi hauria diversos patis en el conjunt d'edificis del sector nord-est del Call, tal com s'especifica (*hospici, torre, casals i patis.*) (PA) (*supra*).

Retro-cortal se'ns fa ben present lligat a un *cortal* (o pati) abans de 1200 (CPJ 99) (*supra*) o al 1210 (PSF núm. 6), en un cas i altre, al burg de Sant Feliu. Més endavant, apareix en solitari com un espai ben definit: el 1266, al Cap de l'Areny es parla de trilla i *retro-cortal* (ASS 7, 236) o el 1268, al burg inferior de Sant Pere «*...omnes illas domos meas cum retrocortali id est retro eas*» (SPG 334). Què era, doncs, aquella dependència? Queda clar que no era un *cortal* (apareixen junts, *supra*) i que pel nom podem deduir que, almenys en origen, quedava darrera del pati (*retro*) i que era òbviament un espai a celobert. El fet que se'ns faci present en diverses ocasions (*supra*), independentment del *cortal*, fa pensar que aquell mot nou definia un sector nou, amb personalitat pròpia dins del conjunt d'un habitatge d'aquelles característiques: pati més petit situat en els límits del conjunt edificat, més marginals i perifèrics, potser una mena d'eixida? En tenim, però, una esplèndida descripció que ens permet, fins i tot, saber-ne, en aquell cas, la superfície i altres característiques: «*...dicti retrocortale est mensura duarum canarum minus duobus palmis ultra parietem domorum quas nobis uendo et latitudo; alterius capitis eiusdem retrocortalis uersus puteum est due cane et unus palmus ... et cum arboribus qui in dicto retrocortali fundate existunt*» (SPG 334). No és, doncs, un espai gaire gran, d'uns 2'80 m per 3'40 m (9'52 m²), on tanmateix, hi havia arbres plantats.

La trilla surt freqüentment, tant dins com fora del clos murat amb el significat d'àrea tancada (o, si més no, definida), no construïda. El 1215 s'associa a una casa dins murs, on funcionaria, probablement, de pati (ADG PSF) tal com el mot corral, a la zona del Mercadell (1276) (ACSG ASS V, d. 9, p.127) (*infra*). El 1216, al burg de Sant Feliu, la trilla referida tenia dos portals (era, per tant, tancada). El 1266, al Cap de l'Areny, s'associa a un *retro-cortal* (ASS 7, 236).

Només una vegada se'ns parla d'un pòrtic (*porticum*). El 1268, en el burg inferior de Sant Pere (SPG 334). Els del casal dels Escala, de 1276, són tota una altra cosa (*infra*).

Troblem puntualment la referència a l'estança principal d'un casal d'un cert nivell amb el nom d'aula o sala. La primera vegada, l'any 1245, en relació al casal dels Albereda, al Cap de l'Areny, en ocasió de la venda d'una part de l'edifici (AHMC, Fons Mercader-Bell-lloc. Perg.43). És interessant observar com, en aquell cas, sala esdevé sinònim de casa. Dos anys després (1247), a l'Areny, Bernat de Vic rebia permís per construir una volta sobre el carrer «*que passa entre la sala de les sues cases i la cuina*

d'aquelles, ab la qual volta queda cubert lo dit carrer» (PA núm. 46), una manera de fer que es repeteix manta vegada i que permetia unir dos blocs d'un mateix habitatge. I no gaire lluny, el 1264, se'ns recorda «la paret de la sala que es comuna o mediana entre dit Corretger i dit Bernat de Costeja» (PA 59; Canal, Nolla i Sagrera, 2018, p. 52, fig. 15). I en relació a la casa pairal dels Escala, al Mercadell, l'aula s'esmenta tant al 1275 («...in mea aula et in sotulo» (ACSG Pergamins s. XIII, sobre 1274-1275)) com al 1276 («...a ponent en la sua aula que fou de B. d'Escala» (ACSG ASS V, d. 9, p. 127). La sala o l'aula era l'estança principal d'un casal, les dimensions de la quals estaven en consonància amb la història i la superfície de l'edifici i se situava indefectiblement al primer pis, la planta noble. Val la pena assenyalar-ne la proximitat amb la cuina, tal com se'ns diu, sense embuts, en la descripció de la *domus* dels Escala o en la de Bernat de Vic (*supra*). Essent, una de les seves funcions, la de menjador, és ben raonable.

Sorprenentment, només tenim una única referència a un estable, de 1266, al Cap Areny (ASS 7, 236), tal com a un pou, del mateix document, tot i ser construccions necessàries i que sabem que sovintejaven.

En un arbitratge de 1254 (PA), com a conseqüència d'un contenciós entre clergues de la Seu, entre altres coses, per un banc de pedra que hi havia entre les cases d'un i altre, dins dels murs de la ciutat, se'ns fa present l'existència de pedrissos, una construcció ben funcional i, probablement, amb un llarg recorregut, que devia ser prou freqüent. Aquells sòlids bancs correguts, obrats a les façanes a prop de la porta, afavorien, entre altres coses, les relacions de sociabilitat.

Introitum se'ns fa present abans de 1200 (CPJ p. 99) al burg de Sant Feliu i, novament, el 1277, a l'actual plaça de Sant Domènec («...earum domorum introitu...» (LASMS p. 98). Definirien l'espai de la casa que donava, a través de la porta principal, al carrer. Indubtablement, devia existir de molt abans.

Testibulum, tot definint un badiu o unes golfes, el trobem al burg de Sant Feliu el 1258 «...totum illud opus et testipol et totu eleuamentum quod fecisti » (DSF, s/n) i el 1276, al Mercadell, en descriure el sector meridional de l'antic casal dels Escala (ACSG ASS V, d. 9, p.127) (*infra*). Era una solució eficient i antiga de cobrir un edifici d'aquestes característiques.

El mot envà el trobem en dues ocasions al barri de l'Areny, el 1253, en un establiment s'atorgava la potestat, devers ponent, que «puga ell i els seus fer finestres, espitlleres i envans fora de la muralla i aigüeres i degoters» (ASS 1, 23). El 1275, també a l'Areny, en un sentència d'arbitratge d'un contenciós entre Mercader Merlant i Bernat Ricart, d'una banda, i Agnès, esposa del difunt Bernat *Queixàs*, i Jaume Puig, de l'altra, determinant on no se'n podien construir de nous i preservant-ne alguns d'antics (PA 70). Aquestes construccions, preferentment de fusta, sobresortien horitzontalment dels murs sobre el buit, ampliant un xic l'espai interior. És una manera de fer molt antiga que se'ns fa present, documentalment, d'ençà el segle XII (Canal, Nolla i Sagrera, 2018, fig. 13).

És interessant constatar l'aparició, en les notícies d'aquesta centúria, de basses que, de vegades, s'ubicaven clarament davant de les cases. El 1224, a l'Areny, en un establiment d'un solar «això és la bassa i altres que tenen allà des del mig del carrer fins al riu clar de l'Onyar» (ACSG Pergamins); el 1233, al carrer del Rossinyol (cases i dues basses) (CPJ Rossinyol p. 58-59) i a Vilanova (*casale sive bassiam*) (ADG Sant Feliu). El 1238, a la Draperia, s'esmenta com afrontació septentrional d'una venda, la bassa de P. Simon. El 1266, al Cap Areny, en una lloació es fa referència a un estable i una bassa que molt versemblantment se situaven en un retro-cortal (ASS 7, 236). En ocasions podria pensar-se que la bassa tenia un paper important en la construcció d'un edifici i que, en acabar-lo, se l'eliminava. Altres vegades tindria un paper ornamental o de lloc on servir aigua per a usos diversos dins d'un pati.

L'any 1237, en un establiment al carrer Rossinyol, s'escriu «...illa domum cum solarario et cortali super calle Russinyolis» (CPJ Rossinyol p. 55), que podria referir-se al primer pis de l'habitatge. És una menció única que sapiguem.

Una altra vegada s'esmenta una botiga (*cambrà i botiga de la casa*) (AHMC, Fons Mercader-Bell-lloc. Perg.43) que segons Alcover i Moll (1964, 624) pot significar apotecaria, magatzem o obrador (a la planta baixa). Atès que immediatament es parla d'un obrador relacionat amb el pati, potser podria fer referència a un magatzem o rebost.

Per acabar aquest apartat, apleguem l'única referència que coneixem a un forn privat present en una casa. De 1264, en la venda d'un habitatge cap a Vilanova, podem llegir que en l'afrontació a llevant hi havia «...coram furnorum nostrorum domorum» (CPJ Vilanova p.1264). L'existència de forns «oficials» en punts estratègics de la ciutat que calia fer servir en funció de lloc on s'habitava, fa suposar que eren rars en context privat, però no pas, pel que semblaria, inexistents.

4. TÈCNICA CONSTRUCTIVA

Puntualment, però sempre més sovint que en èpoques anteriors, trobem aquí i allí indicacions a la manera de bastir *in extenso*. Pel que fa a alçar parets, en un document de 1234 referit a l'Areny de la ciutat (PA 42), en ocasió de la divisió d'una casa, es recorda que cal bastir «...una paret de pedra i cals de dos palms en lo mitg davall los arcs inferior i superior». La notícia en informa d'aspectes diversos i complementaris. S'havien obrat dos arcs de mig punt, l'un damunt l'altre (planta baixa i primer pis) que, amb la divisió de l'immoble, calia cloure amb una paret d'uns 40 cm d'amplada. L'arc esdevenia l'element central i inicial de la construcció que es podia tancar o, si convenia, deixar obert. Sovintegen les notícies sobre aquesta manera de construir, sobretot del raval de l'Areny (1203 (PA 26), arcs al mig de la casa; 1264 (PA 59), arcs i parets mitgeres; 1275 (PA 70), contenció i arbitratge..), un espai d'un dinamisme extraordinari en aquella centúria però també del burg de Sant Feliu i de l'actual carrer de les Ballesteries (1206), afrontació, a nord, amb l'arc d'una casa (ACSG Perg.).

Una altra manera de fer era a base de pilars i bigues tal com podem observar l'any 1220 a l'Areny (PA 31). La tècnica era semblant però menys sofisticada, potser menys sòlida però més ràpida.

Altres vegades, molt més sovint del què deixen entreveure els documents, es bastien sòlides voltes de pedra i morter, més o menys llargues, damunt de les quals es disposava la planta noble i el trespol. Així se'ns fa saber l'any 1249, en un establiment al burg de Sant Feliu que afrontava a ponent *in uolta maior domorum* (CPJ p. 100). És una manera de fer que constatem, com a mínim, des de l'onzena centúria (Nolla, 2022, p. 209-230).

Aquestes voltes feien possible cobrir un carrer per connectar i relligar dos edificis d'un mateix propietari, un fet ben corrent a la nostra ciutat. Així, el 1247, P. de Castellterçol, batlle reial de Girona, concedia a B. de Vic «tota aquella volta que feu fer y construir sobre lo carrer que passa entre la sala de les sues casas i la cuina d'aquelles, ab la qual volta queda cubert lo dit carrer ...i que puga cobrir lo dit carrer així com passa entre las suas casas de manera que ningun des de ditas casas afins a las casas de Pere de St.Celoni, i al carrer de la Draperia no puga lo carrer

Fig. 2. Plànol de l'Areny en el primer terç del segle XIII. 1) Volta manada fer per B. Sunyer. 2) Casa venuda per Flor d'Estiu el 1192 (a partir de Canal, Nolla, Sagrera, 2018, p. 45, fig. 12, puntualment modificat).

cubrir ni altra cosa fer que puga ympedir envers la Draparia la llum de ditas sas casas i las de Pere de Sant Celoni» (PA núm. 46) (fig. 2,1). Semblantment, el 1260, Guillem Sunyer, batlle reial, donava llicència a Ramon de Sant Jaume cabiscol de Sant Feliu «...que tu possis copperire carrariam que transit inter domos tuas et domos Iacobi de Hospitali ..(al burg de Sant Feliu)...sicut tenet frontieriam uiridari et cellarii quem ibi habes et etiam super carrariam facere domos ...sine impedimento carriere et in copperto quem ibi faceris possis facere fenestras uersus orientem et uersus occidentem. Item ex part domini regis dono licenciam quod tu et tuis sicut tenet frontieriam omnium domorum predictarum que fuerunt condam Berengarii de Sancto Iacobo ...que habes in burgo Sancti Felicis possis copperire carrariam que inde transit et habere honus et sufferimentia et superpositum super murum et facere super illam carraria et super muro domos cum finestris et portis et portalibus et aqueris et cloacis et andronis et stillicidiis et cun ambans cum quocumque opere que ibi facere uolueritis et hoc possis facere sine impedimento carrarie ex parte domini regis ad formam et sililitudinem tuorum uicinorum que ibi sunt» (DSF sn). Les normes són ben clares per respectar drets públics i privats.

Això no afectava els carrers privats que podien ser closos si convenia. L'any 1239, al burg de Sant Feliu, Ramon de Carrera acordava amb Ramon de Bas abat de Sant Feliu «...que possis claudere inferioris et superioris illum carrario qui est inter domos meas et uestras et cum transitus per carreriam ibidem sit comunis inter me et uos, dono uobis licentiam quod possitis illud claudere et ibi operare et facere quicquid uolueritis sine perjudicio meo» però després de la mort de l'abat, Ramon o els seus hereus poden desfer l'obra feta i tornar a obrir el carrer (DSF s/n).

Des d'etapes anteriors (Nolla, 2024, p. 7-18) el mur compartit entre veïns —la paret mitgera— és un fet plenament acceptat que abarateix costos i temps. Els documents se'n fan, puntualment ressò. N'és un excel·lent exemple l'establiment de 1264 d'una part d'unes cases a l'Areny, on s'escriu que cap a ponent afrontaven «en la part de dites llurs cases on han establert Bernat de Costoja i amb la paret de la sala que es comuna o mediana entre dit corretger (l'establert) i dit Bernat de Costoja... dit Corretger i Joan Marenyà tenen obligació de fer y construhir una paret des del sòl fins al Arch y des del Arch fins a la teulada, essent dita paret comuna o mitgera entre ells y que se puyan compellir lo un al altre en fer dita paret com y los dits germans de Arenys establidors. Y en cas de voler algun de ells carregar dita paret mes alt de la teulada degan esmenar a l'altre part la meitat de las expensas antes de carregar dita paret. Y que la canal dela aygua pluvial que passa entra la paret que es entre dit Corretger, Bernat Costoja y las casas de dits Arenys dega ser comuna entre ells y demes possessors de casas que les son estades establertas per dits germans de Arenys, quedantse aquella en lo mateix lloch o paratge en que se troba, tenint quiscu de ells en sa frontera obligació de tenir-la encondreta així com se troba vuy no podent ningú de predits fabricar cosa en ella en perjudici dels demés, podent per esta canal desguasar las ayguas pluvials de la meitat de la paret que se establiex al dit corretger. L'establiment de dita part de cases es fa amb entradas y exidas, portas, portals, embá, taulas y demés» (PA 59). La normativa és raonablement detallada per preveure tot allò que podia arribar a ser problemàtic.

Malgrat tot, no són estranys els contenciosos entre veïns que cal resoldre amb la intervenció d'àrbitres que proposaven un seguit d'accions que calia acomplir. El 1275, a l'Areny en una disputa entre Mercader Merlant i Bernat Ricard, , d'una part i Agnès i Jaume Puig, de l'altra, sobre les obres fetes per dits Merlant i Ricard en un arc de les seves cases., els àrbitres designats declaraven: «...que lo arch que dit Mercader ha fer construir a la part de sol ixent des de la cantera de las casas que ell posseheix a las de dit Agnès, quedí a aquell permanent això com se troba construít podent-hi sobre en aquell obrar fins als núvols, ab expressió que no puga fer en aquella part que obrarà o edificarà sobre dit arch, finestra, espiera ni forat algun per lo qual puga traure lo cap ni prendre llum del carrer envers sol ixent, ni sobre aquell poder fer envà, videger ni llensar-hi aygua o tenir-hi ayguavers, ni menos de dellá la paret envers sol ixent puga trurer biga ni cap de biga, tenint obligació lo dit Mercader de convertir y

girar las ayguas pluvials de sas casas, esto es de lo que se obra de nou per mitg de la sua paret, y per la paret de tramontana. Y de dellà lo envà de las casas de la dita Agnès envers ponent, quedant-se reservat per dit Mercader lo envà vell que es en ses cases, des de la part de sol ixent a la part o, envers tramontana... Item declaran que lo arch que dits Mercader y Bernat Ricart han fet construir en llur frontera envers tramontana permanesca així com se troba construhit, podent ells sobre dit arch obrar fins als núvols. Y en la tal obra pogan fer-hi finestras, podent-hi tenir ayguarvessants de mitja teulada a la part o envers tramontana del carrer, salvant a dita Agnès lo dret de l'envà o tinença» (PA 70).

5. LA CASA DELS ESCALA. UN EDIFICI NOTABLE AL MERCADELL

És d'un valor inestimable la descripció que se'ns fa del casal dels Escala quan es procedí a vendre'l en haver bastit el nou edifici familiar a l'actual carrer de Ciutadans, a l'Areny, en un sector amb projecció i on s'anaven concentrant bona part dels principals ciutadans (fig. 4). El 1275, Bernat d'Escala venia a Guillem Gausfred, clergue, les cases que tenia a l'escala de la Seu «...que affrontat et terminant ab oriente in domibus in quas inhabitatis quae sunt altare sancti sepulcri uocati alias sanctae crucis, quod situm est in sede Gerundensis, a meridie in eisdem domibus et in ipsa carraria publica, ab occiduo in mea aula et in sotulo ipsius aule a circio in scala sedis Gerunde» (ACSG Pergamins s. XIII) (fig. 3). L'any següent, Bernat de Vilafreser, sagristà de la Seu, donava a Guillem de Vilanova el dret que Guillem Gausfred tenia per compra feta a Bernat d'Escala de «...aquelles sues cases com ho divideix la sua aula del mig de la paret de terra fins al cel, les quals cases dit Berenguer tenia a la escala de la Seu de Girona ...les quals cases afronten a sol ixent en les cases que habitava Guillem Gausfred que son de l'altar de la Santa Creu situat en lo Sepulcre de la Seu de Girona, a migdia en dites cases i en carrer publich, a ponent en la sua Aula que fou de Berenguer d'Escala i en lo sol de dita aula i a tramuntana en l'escala de la Seu de Girona ...com tenen de la paret de dita aula fins a la cuina. Y tot lo Corral que es en dites cases del costat de migdia i aquelles cases que sobre lo Corral son edificades de la part de ponent, es a saber la Volta inferior ab lo Portico que es sobre de aquella i la Volta superior cum testibulo, la qual Volta es sobre de dit Portico ab tots los milloraments ... i que haja de donar ...per cens ...per dits corral, Voltes, Portico i testibulo...» (ACSG ASS V, d. 9, p.127). El nucli antic del casal, la residència primigènia dels Escala, havia ocupat la part septentrional del carrer, bastida contra les escales de Santa Maria (fig. 4). No és discutible dubtar que el nom familiar procedia del lloc on habitaven des d'antic, potser des del moment inicial de la construcció d'habitatges que feien servir la gran escalinata de límit (septentrional o meridional, recordem-ho), que podríem situar a l'entorn de l'any 1000 (Canal et al., 2003, p. 164-167; Nolla et al., 2008, p. 224-240). En el sector de tramuntana de la *domus* se situava l'entrada principal i, al damunt, l'aula, la gran estança de l'habitatge i la cuina (i altres habitacions no esmentades). A través d'una volta damunt del carrer, s'accedia a l'altre part del gran casal, més extens i probablement adquirit en un moment indeterminat entre els segle XI i XII que ocupava i adaptava a les necessitats residencials, antics sectors del fòrum romà, del criptopòrtic (*volta inferior*), del portic (*porticus i volta superior*) damunt de la quals es disposava un badiu (*testibulo*). Més enllà hi havia el *corral*, un pati interior, i altres construccions més cap a migdia, més enllà de l'antic espai foral (Canal et al., 2003, p. 168; Nolla et al., 2008, p. 238, fig. 194) (fig. 4).

Fig. 3. Estat actual de la volta manada fer per B. Sunyer, vista des de llevant.

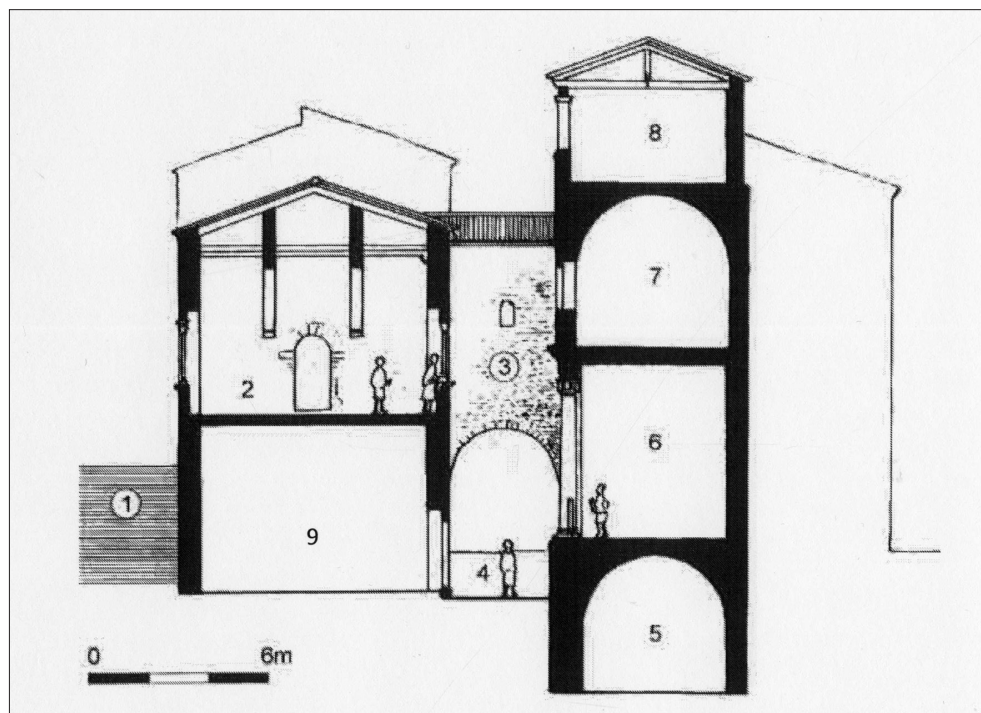

Fig. 4. Reconstrucció parcial de la domus dels Escala, a l'actual plaça de la Catedral (antic fòrum cívica). 1) Escalera de Santa Maria. 2) Sala o aula principal del casal. 3) Volta sobre el carrer que comunicava els dos grans àmbits del casal. 4) Carrer oest-est. 5) Volta inferior. Probablement, vestigis d'un criptopòrtic que regularitzava el porticat meridional del fòrum. 6) Sector del vel, porticat romà incorporat a les noves construccions. 7 i 8) Volta superior i testibulum (badiu). Bastits damunt del porticat. 9) Introitum o vestibul del casal (Nolla et al., 2008, p. 238, fig. 194).

6. ALTRES HABITATGES

Ja des de, com a mínim, la centúria anterior (Nolla, 2024, p. 7-18), no són extraordinàries les construccions, generalment de superfície reduïda, on s'aplegava obrador i habitatge (diverses dades aplegades a Canal, Nolla i Sagrera, 2018, p. 57-61). Un bon exemple procedeix de la Merceria, la Rambla actual, de l'any 1252, en un establiment d'un operari fet pels germans Fàbrega on s'especifica que els establerts ja hi habitaven. Ara se'ls ofería la possibilitat de poder fer arcs sobre el carrer des de l'obrador al mur (de l'Areny) i bastir-hi damunt. Calia, no cal dir, gestionar les aigües pluvials i no afectar els espais públics (PA 92). L'any anterior (1251) Ponç Adalbert, amb llicència del sagristà segon, establia a Geronès Ferrer un operari de les seves cases amb un forn al carrer de la Ferreria, en el qual «dit comprador habita, ab la casa que es al retro o dins de dit operari fins al arch que es allí recta linea a la part de sol ixent en lo qual arch y paret que es sobre de dit comprador puga ell y els seus usar-ne a sa voluntat» (PA 53). L'any 1296, al burg de Sant Feliu, es venia una casa amb obrador, blanqueria i hort (DSF s/n).

Semblantment se'ns diu aquí i allí que no era gens estrany, en els nou barris fora murs, l'existència de casals amb obradors a la planta baixa (1219, a l'Areny, devers les voltes d'en Rosés, *cases amb obradors* (PA 30); 1238, a la Draperia, *omnes illes domus cum operatoribus* (CPJ Draperia, p. 86)) o al Cap de l'Areny, en el casal dels Albereda (1245, quan quedava fora de la venda l'obrador i part del pati (AHMC, Fons Mercader-Bell-lloc. Perg.43)).²

2 Podem completar aquesta visió sobre la casa urbana a Girona amb la descripció d'edificis conservats i analitzats convenientment. Podeu consultar, Sagrera, 2014, p. 87-102 i Sagrera, 2020, p. 119-146.

7. CONSIDERACIONS

L'anàlisi documental (i diversos vestigis arqueològics) ens han permès reconèixer una evolució continuada (que òbviament vindria de més endarrera) de la casa unifamiliar a la ciutat de Girona al llarg de gairebé quatre segles, tant pel que fa a la terminologia que es va consolidant, polint i afilant, com a les fórmules i disposicions generals a favor d'una construcció més eficient i que més afavoria el conjunt de la comunitat, com la manera d'obrar, amb l'aparició de nous models (parets mitgeres, construcció a base d'arcs, envans...) que beneficiaven tothom. La importància del pati central —la *curtis*— entorn del qual s'organitzaven aquelles cases persistí al llarg del temps amb, però, modificacions i reformes considerables de les mides, característiques i funcions d'aquell espai. Sovint, en contextos més tardans, les complementaren o, fins i tot, substituïren. Assenyalem com un fet digne de remarcar l'ús sovintejat en molts d'aquells habitatges d'una *fabrica*, d'un obrador o taller ocupant una bona part o tota la planta baixa i la seguretat que molts casals descrits durant el segle XIII no eren altra cosa que l'ampliació d'edificis molt més antics a través d'afegitons, compres i ampliacions, com podem constatar (*supra*) en la casa pairal dels Escala amb un origen entorn de l'any 1000.

Destaquem, finalment, un altre fet que observem a través d'un viatge d'uns quatre-cents anys: la complexa evolució tipològica de la casa unifamiliar que passà de models prou tancats i notablement uniformes a un conjunt considerable de diferents models tant per les dimensions dels edificis com per les seves característiques globals. Aquest camí continuà sense aturador a mesura que s'avançava en el temps.

BIBLIOGRAFIA

- Alcover, A. M. i Moll, F. de B. (1964). *Diccionari català —valencià— balear, Tom II, ARR-CAR*. Moll Nova Editorial. Barcelona.
- Alós, J. M^a (1919). *La Casa de Cartellá. Su historia y genealogia*. AHCB. Madrid.
- Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2015). El fòrum de *Gerunda*. Vestigis documentals. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. LVI, 63-74.
- Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2018). *L'Areny de Girona (segles XI-XV). La formació del cor econòmic de la ciutat medieval*. Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica 12).
- Canal, J., Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2003). *Girona de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*. Girona (Història urbana de Girona. Restitució cartogràfica, 5).
- Canal, J., Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2006). *La forma urbana del call de Girona*. Girona (Història urbana de Girona. Restitució cartogràfica, 7).
- Canal, J., Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2010). *Girona en el segle XIII (1190-1285). Cartografia i descripció de la ciutat medieval*. Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 9).
- Canal, J., Canal, E., Nolla, J. M. i Sagrera, J. (2013). *Història urbana del Mercadal de Girona. Dels orígens a la fi de l'edat mitjana*. Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 10).
- Marquès, J. M^a (1993). *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Barcelona (Fundació Noguera. Diplomataris, 2).

- Nolla, J. M. (2022). La casa urbana unifamiliar a Girona durant l'alta edat mitjana (segles x i xi). Dades documentals i arqueològiques. *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, 05, 209-230.
- Nolla, J. M. (2024). La casa urbana a Girona durant el segle XII. Dades documentals. *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, 07, 7-18.
- Nolla, J. M., Palahí, L., Sagrera, J., Sureda, M., Canal, E., García, G., Lloveras, Mª J. i Canal, J. (2008). *Del fòrum a la plaça de la Catedral. Evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*. Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 8).
- Sagrera, J. (2014). La casa medieval. *Girona medieval. La clau del regne*. Girona, 87-102 (Col·lecció Història de Girona 50).
- Sagrera, J. (2020). La casa medieval a Girona. *Rodis. Journal of Medieval and postmedieval Archaeology*, 03, 119-146.
- Sagrera, J. i Sureda, M. (2001). Un casal medieval amb torre: "la Pabordia" de Girona. *Primer Congrés d'Història de Girona. Girona dos mil anys d'història. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XLII, 243-260.